

представлено терпіння бідної Марії (ніби Мотрі Кочубеївної), що покинула батьків й утікла до гетьмана, за що була батьками проклята і звсуджена на вічне поневіряння. В іншому варіанті на цю тему, душа Марії засуджена стерегти скарбу, що Мазепа взяв від Кочубея. Кожного року в ніч під „Пречисте“ вона блукає по землі і просить хреста, що має силу зняти з неї закляття.

Легенди про Мазепу (і Палія) записувано не раз і видавано (Куліш, Чубинський, Драгоманов, Грабовський, Ревякин і ін.) та всетаки треба думати, що надруковане до сьогодні, далеко ще не вичерпує всього багатства переказів, котрі ще жили між народом.

Мирослав Гоца

Універсалізм *)

Зрозумілим буде пасивізм політичний Маркса та його учнів, що вербувались або з нижчих соціально-кляс, або з людей „скривджених“ життям і конструкцією душі здібною до психічних ураз. Теорії безсильности супроти „сил природи“ є нічим іншим, як висловом почуття малости, образи амбіціального гону. За Кульчицьким вчислю кілька отих теоретиків соціологів політичного нігілізму чи нірванізму. „По думці тих поглядів політика як штука є чимось таким, що в сути річі відограє малу ролю. На думку Спенсера задача соціології лежить у тім, щоби довести, що всілякі спроби регулювання громадського життя, можуть принести шкоду. По думці Гумпльовича люди є безсильні супроти громадських явищ; усе й усюди відбувається боротьба суспільних груп між собою, все одні панують і будуть панувати над другими; ті, що ніби кермують суспільним кораблем, є маріонетками, якими правять сліпі громадські сили. Для Маркса політична штука є певного роду акушерією; політик повинен лише старатися про те, щоби порід відбувся добре; не творить він нічого, лиш улегшує прибуття на світ того, що стало створене розвоєм природних, стихійних, витворчих сил“. „Роза Люксембург мабуть всіх марксистів перейшла у доктринерстві. В цілім ряді різних писанин, доводила вона й її учень Варський, що з точки погляду марксизму, політика повинна полягати на тім, щоби формувати лиш ті завдання, які виступають у розвиткових тенденціях, залежних від економічних чинників“.¹⁾ Оцей історичний матеріалізм, на який перейшли Маркс і Енгельс, виходить із заложення, що причиною суспільних явищ є про-

*) Див. Вістник, кн. 7—8 б. р.

¹⁾ Ludwik Kulczycki, *Zasady socjologii ogólnej*, Lwów—Poznań, 1923, стр. 390 і слід.

дукція й виміна, та що цеї причини мусить ся шукати не в головах, а в шлунках (змінах, що заходять у способі продукції та виміні.²⁾ Є він противенством історичного ідеалізму, що лиш громадську людину вважає за одну причину громадських явищ. Цей матеріалізм та автоматизм у розумінні причин історичних явищ був дуже вигідним для творців пролетаріятських теорій та виріс із слабости тодішнього пролетаріату (1848 р.) ще не зорганізованого й несвідомого своїх інтересів. „До таких умовин“ — говорить Кульчицький — „доктрина Маркса була знаменито пристосована й показувала на самочинний розвій економічних відносин, що чимраз більше мали відокремлювати інтереси робітників і одночасно їх організувати“. Коли людина бачить свою безсильність супроти існуючого стану, який є для неї станом рабства й немочі, відкликується або до якоїсь абстрактної містичної сили, або до „натурального права“ і „відкритих“ законів природи чи законів, що рядять і неминуче вирішують суспільні справи; що автоматично, без свідомої участі та волевого акту людини, з рації якогось „мусу“ мають вивести її з „дому неволі“ — створити кращі відносини й умовини існування. Інтелект, гонений невиладкованими силами душі й образою амбіції, вишукує якесь оправдання і зраціоналізує цей стан безсильности й нечинности, створює теорію, що відкидає волеву активність людини, створює психічну ситуацію (самовдоволення), що робить можливим знесення існуючого стану з надією на автоматичну реабілітацію колись., бо „капіталізм (твердження Маркса, М. Г.) сам неминуче стремить до своєї загибелі, створює через концентрацію й централізацію капіталу чим раз більше своїх ворогів і не лише неминуче провадить до комуністичної пролетарської революції, але й створює економічну підставу для довершення комуністичного устрою, бо чим більше розвинений є капіталізм, чим більше сцентралізовано є продукція, тим легше може її пролетаріат опанувати по своїй побіді.“³⁾ Коли так, то пролетар може не боятись і не соромитись „часової“ своєї безсильности.

Отже теорії безсильности та самочинности розвитку суспільних відносин були вислідом умовин слабости пролетаріату; загально нірванізм і нігілізм у власнім почутті, лю-

²⁾ Славнозвісним сказанням, що обійняло в собі сенс оцього матеріалістичного світогляду витвореного „рабами життя“, є максима Фюєрбаха „Der Mensch ist, was er isst“. Аналізу й характеристику оцього світогляду філософії раба найде читач у першій часті Дм. Донцова, „Націоналізм“.

³⁾ А. Gryf-Keller, Komunizm, t. I Warszawa, 1926. стр. 130 (підчеркнення мої).

дина переносить до „загальних законів“, які „льоґічною“ дедукцією висновує з життя.

Подібно Гумпльович, теорією безсильности хоче оправдати положення тогочасної Польщі. Як Будду гнітила Азія, так його три потуги — Росія, Німеччина й Австрія. Його нарід здається йому безсильним супроти них, він хоче оправдати його становище невмолимими законами — що „все один нарід буде панувати над другим“ й що „раз один панує раз другий“ — („fortuna kołem się toczy“) І тут вилазить явна мрія реабілітації. „Раз один, раз другий“ — хоч ми безсильні, бо так каже закон громадського життя (не мусимо соромитись безсильности), то чейже закон цей нас зробить колись панамі ситуації. Подібне розумовання стрічаємо в суспільних аскетів. Коли дійдемо до нірвани, побудуємось гнету „смерти, хвороби й нужди“, то чейже будемо панамі життя, а не його невільниками, маріонетками. Ідеальний одже стан, до якого маємо дійти, це не вязана нічим ні жадними терпіннями людина. Тут наглядне перекинення афективного моменту із причини неможности заспокоєння бажань на само бажання. Кольосально справді ускладнені психічні процеси в кожному поодинокім факті, а всеж таки механізм той сам.

Цікава роля в ширенні інтернаціонально-універсалістичних ідей припала жидам. Це „типовий“ нарід-представник „скрайного шовінізму“, вибраности й вищости расової, а заразом найбільший популяризатор і „винахідник“ універсалістичних мрій всілякої масти, в усіх ділянках людської культури й теорій, що заперечують усяку національність. Годі дійти, в яких умовах повстала жидівська мрія расової вибраности й вищости вибраного народу. Мусіла зродитись вона в якійсь тяжкій ситуації для жидів, як прм. єгипетська неволя й інші неволі, які не давали можности симбіози панів з рабами, або з характеру самої „азійської раси“. Требаби пройти студії над цілою культурою старинного сходу. Для цієї короткої праці вистарчить ствердження факту, що більш шовіністичної раси над жидів нема, що вони чуються все вищими за невірних, расово й місійно. Не дивно отже, що з такого народу, що живе в таких принижуючих обставинах як жиди від хвилі збурення Єрусалиму римлянами, виходять піоніри універсалізму. Вистарчить згадати Маркса, Гесса та цілу компанію Леніна. Їхня роля народу не пана, народу чужого всюди й по всій землі, „вічного жида бродяги“ й їхня амбіція вибраности й гордості. Як погодити дійсність з мрією, як вийти з подібної ситуації? Прийняття мрії вибраности й чекання на Месію та момент реабілітації булоб виходом третім. Не кожний, одначе, може відкинути дійсність без застережень, здавити свідомість про неї. Так повстає вихід із раціоналізованя

мрії (погодження її з почуттям дійсності) у формі політичного й культурного універсалізму. Через інтернаціонал, зуніверсалізування теоретичне й практичне відкинення існування нації, усунеться й доля нації-раба, бож не буде вже націй ні пануючих ні поневолених. Національний момент приниження лучиться з соціальним. Демократизм „зрівнав“ усіх як громадян держави (фіктивно!), всім признав однакове право, а комунізм іде ще далі в „усуванні“ різниць між людьми.

Відібрати кожному його майно, приватну власність, відбереться йому його індивідуальність. Не буде вже ні буржуїв ні пролетарів — пануючих і принижених. Нема природжених різниць між людьми, чейже ми всі двоножні... Кожний однаковим способом приходиться на світ — усі рівні, Індивідуальностей нема. Оці нещасні індивідуа — до них кричить Ленін: „Геть літературу надлюдей! (і літературні великості колять амбітного осібняка, що не зносить над собою ані біля себе якоїсь величини.—М. Г.) Література мусить бути частиною загальної справи пролетарів, мусить бути шрубою чи кілком у тім великім демократичнім механізмі вправлюваним у рух цілою свідомою робітничою клясою“. (Яка література, якоїнебудь нації не є частиною загальної справи нації? М. Г.) Цей вигук Леніна проти „величин“ у літературі зовсім такий самий, як вигук Б. Шов'а проти „величин“ історичних. Звірюється Б. Шов по захопленні Гітлером диктатури, що не узнає якихсь „надлюдей“. Що це значить, що Мусоліні чи Гітлер є якимись „надлюдьми“? Я знаю лиш людей геніїв, прм. як я в ділянці літератури, або Айнштайн у ділянці науки.⁴) Оце найкращий доказ, як люди дуже амбітні не терплять біля себе якихсь величин, не вдоволяються величиною на однім полі, а з неможности стати на всіх ділянках величинами закривають очі, щоби не бачити дійсности і вдоволяються простим запереченням, що не узнають таких чи інших величин. І так усе буде, все Леніни будуть скидати з педесталів Достоевських („тому, що він індивідаліст!“), а Шов'и Гітлерів тому, що вони популярніші etc., доки людський дух не визволиться з амбіціональних ураз і їхньої конвенції — примітивізму, доки не займе дійсна людина раціональної і інтелігентної позиції супроти життя та його явищ. А найцікавіше тут це, що все „колять“ в очі величини іншої категорії, як даний осібняк. Діється це з простої причини: Шов може кинути собою тій на Шекспіра, але не стягне з диктаторського стільця Мусоліні, а Ленін може розстріляти царя, може викинути з пантеону всіх царів і самому лягти побіч Петра В., але не побіч Шекспіра чи Гете.

⁴ Це признання Бернарда Шова подала жидівська „Хвіля“ (десь за весни 1933 р.) радіючи, що такий популярний письменник „скинув“ Гітлера з „престола слави й популярности“.

Залежно від ситуації, „ваги справи“ й вибагливості почуття дійсності даної „амбітної“ людини залежить спосіб і метод боротьби з „величами“. Для Шов'а вистарчить його „австритет“, щоби „скинути“ Гітлера з стільця слави й популярності, для Леніна не вистарчає це, щоби скинути і повірити у це треба замастити счі собі й глядачам—зраціоналізувати це. І муситься творити чи хватати за теорію, що не узнає індивідуальності, зріжничкованості і за масовізм. Будучи консеквентним не лише бореться з поодинокими індивідуальностями, але універсалізується це й бореться навіть і з абстрактними величами—Богом і всіма абсолютами. І не може простити Ленін Горькому, що хоче створити нового Бога. „Не можу Вас зрозуміти, пощо творите бога!⁵⁾— кричить у листі до Горького. Одже нема індивідуальностей ні абсолюту є лиш маса, в якій одиниці є лиш малими пйониками, як кілочки й триби в машині.

Як одною стороною вище згаданого явища є боротьба з „великостями“— негування всякої великості, так другою буде „мікроманія“—видвигання й підношення всего до величі Абсолюту, що находити висказ у пантеїзмі, як ми це бачили. В цьому випадку питомою рисою людини буде пересадна скромність, малість—нірвана. Найкраще унагляднює нам це явище культ корови в Індії. І Ганді, ховаючись поза корову, говорить про свою малість, яку підчеркує на кожнім кроці: „Правдива суть віри індійців міститься в охороні корови, що для мене означає одну з найчудесніших думок у розвитку людства. В корові бачу цілий нижчий світ від людини. Віддаючи честь корові узнаємо й потверджуємо безнастанно нашу лучність з усіма живущими сотворіннями“.

І застановить нас факт, що за причина, що комунізм поширився в Росії, що найшов добрий „матеріал“? Чейже його теорія суто звязана з долею фабричного робітника. Дуже багато причин на це склалось. Перша, оця „азіятська“ з природи; давляча масою простору активізм волевий, амбіціональний; друга — нижчість культурно-цивілізаційна москаля в порівнанні до Заходу та політичний царський режім, що душив тяжким каменем над усякими спробами „зрівнатись“ у внутрішню політичній формі з Заходом, та над кожною спробою свобідної думки. Це потверджують такі факти, як проклони на погибель згнилому Заходові, та оті всі анархізми, толстоїзми, бакунінізми, крпаткінізми на комунізм скінчивши. Всі в дусі універсалістичнім, усі містичні — вплив нещасної, пригніченої душі раба під кожнім взглядом. Дуже влучно підмітив це Л. О'Flaherty, говорючи про російський масовізм: „Я людина Західньої Європи. Я гордий на свою індивідуальність, на свій інтелект.. Для мене ро-

⁵⁾ Як Ленін аргументовує свою боротьбу з „богами“ найде чистач в згаданій праці R. Fueleop-Millera. Lenin i Gandi. Лист Леніна „Do Gorkija“.

сійське обожування маси, як єдиного матеріялу для мистецької творчости є атавістична балаканина, витвір пересічності, яка з заздности до генія кидається на лано голоти".⁶⁾ Ніщо інше, як ця заздрість до генія, якого бракує Сходові (здорового генія, бо „геніїв“, яких інтелект працює для раціоналізації рабства не бракує). Й от, як одною формою буде масовізм, так „другою стороною медалі“ другим виходом з оцьої душности під тягаром, є скрайний по сути політичний, інтернаціональний „індивідуалізм“ Крапоткіна й Толстого. Крапоткін це найбільший теоретик анархізму опер оцю теорію на етиці й філософії, при чім найбільше ваги клав на „здоровий змисл народа“. Знести приватну власність. Організація громадянства в свобідні групи, які мають бути чинником продуктивним і до яких належить поділ витворених вартостей, без жадного примусу якоїсь влади, бож нарід сам має великий здоровий змисл, яким має керуватись. Головним кличем комуністичного анархізму є „Кожньому до схочу (в міру потреби), від кожного в його спроможности“. Як наглядна в тім явна мрія про добрі часи, коли не треба буде стосувати жадного примусу, не буде жадної влади, а з тим і пануючих, що тяжилиб над панованими, і як кожний зможе заспокоїти кожню свою потребу. Превелика шкода, що ще не маємо спроможности оглядати комуністичного громадянства без влади, без примусу, бо комуністичне з примусом можемо обсервувати та наглядно переконатись, як мститься життя, коли його хочемо нагнути до мрії.

І Толстой, цей учитель Ганді, закривається етикою, милосердіям і любовію в своїй нетерпимости влади якогонебудь примусу. „Любов“ — говорить Толстой в листі до Ганді — „іншими словами („агімса“, М. Г.) стремління людських душ до взаїмної сполуки і виникаюча з того їх взаїмна відносність, становить найвище й одинокое право життя. Кожний це знає й чує в глибині душі, як це видко найкраще в дітей. Сьогодні мусимо вибирати одно з двох: або признатися, що не узнаємо жадної релігійної моралі, руководячись лиш правом сильнішого, або домагаємося з не сення всякого примусу, судів, поліції і війська“ Усунути суспільні вязи, то не буде цього гнету тих вязів, не буде організації, не буде верхів і низів. В дальшій консеквенції відкинути треба й державу як форму громадської організації, що є одним з найголовніших кличів усіх анархізмів. А і большевицькою остаточною ціллю є відкинення держави в сьогоднішнім розумінні. Держава й диктатура пролетаріяту це лиш часове, переходове, конечне зло. І цікава річ, що все відкидають державу й державну організацію ті, що не мають власної держави або їхня держава дала:

⁶⁾ Цитую за статтею „Микола Хвильовий“, Вістник, кн. 7-8.

їм добре відчуті свій авторитет і силу. І так уже грецькі філософи по втраті Грецією самостійності та в часах збогачення народу й поділу на класи, висувають плян комуністичної держави з негацією індивіду, як це зробив Плятон (цю форму універсалізму вважаю походження суто соціального, як і анархізм — людина, чуючи якийсь дефект у організації соціальної шукає всіх можливих способів реалізації й раціоналізації мрії в ідеальнім стані громадянства), або відкидають державну організацію як циніки (Антистеснес), яких філософія була філософією римського пролетаря. Виступають, як Ганді, проти сучасної цивілізації та голосять поворот до натури, як Руссо, голос французького революційного пролетаря. Циніки так само як і стоїки відкидають суспільні класи, суди, подружжя і пр. Школа стоїків, якої основниками були Зенон, Клеантес і Хризип (перелом IV а III віку перед Хр.) витворює поняття „гуманітас“, поняття ідеального всесвітнього громадянства. Між стоїками а Гандім дається завважити тісна ідеологічна звязь. Пропагують вони зерхність розуму над чуттям і афектами, голосять автономію й автархію — самовистарчалність свідомости. Неоплятоніки, що пішли слідами Фільона (жида з Олександрії 20—50 року перед Хр.) доходять до того, що не то, що радіб, як Ганді, відкинути тіло, але заперечують, бутьтсби матерія була реальним існуванням — є це „неіснування“, лихо. Все, що існує, є божеського походження і стремить до сполуки з Богом. Так само, як сьгоднішний індус стремить визбутись всіляких „похотей“ тіла, щоби дійти до сполуки з Богом. І в погляді на державу не ріжняться гандизм від всіх своїх „крівняків“. Держава для Толстих і Гандіх всіх епох і культур це річ неморальна, бо обмежує свободу одиниці. „Підпорядкування себе державі, яка є зовсім або частинно неморальна, означає неморальний, вимінний торг волею“ — говорить Ганді.

Державу заперечує і стремить до „братерства народів все на ція—раб, нація нижча від інших. Кличі французької революції „воля, рівність і братерство“ як консеквенція оцього світогляду поневоленого раба, який дійшов настільки до свідомости, що відчув цей гнет на собі і почав мріяти про усунення його, про ідеальний стан, в якому булиб усі вдоволені, бо організація громадянства, це „суспільна умова“ лиш чейже... Толстоїаське і большевицьке „братерство“ народів, цеж універсалізація, підтягання себе в „побратимство“, з приводу гідности людської і „людських прав“ з народами високої культури й великої потуги, це ніщо інше, як універсалістично зраціоналізовані мрії, вислід марева азійської нижчости перед заходом. Як наглядний доказ такого походження „продуктів“ інтелекту Сходу, оця велика ненависть Сходу до Заходу, всі чари, проклони та всі

„гокус-покус“ на „упадок згнилому Заходові“. Всі російські „шептухи“ й „пророки“ доказують це научно й ворожать...: цивілізація зїла Рим, зїсть і Захід; капіталізм веде неминуче до упадку Заходу; брак якоїсь великої ідеї Заходові; реакційність і пр. З другої сторони знова підноситься Схід до найбільших висот. Ленін, хоч називає Толстого „дурачком in Christo“, то всежтаки з вдовolenням завважує: „А щож може Европа протиставити такому Толстому? Ніщо!“ Схід, хоч не дорівнує в усім Заходові, то перевищить його по революції пролетаріату — тоді зачудує світ своїми осягами. „В Европі ані в Америці не бачу цеї сили переконань і цеї скристалізованости ідеї, що моглиби захитати мої передбачування, що елементи й головна течія великої епохової штуки—мистецтва обудиться не деінде, лиш тут власне, на землях совітської федерації. Реакційну Европу лишимо позаду. Реакція ніколи не йшла в парі з великою штукою“⁷⁾ — звірюється Айзенштайн з своїх мрій про будучину Сходу... Колиб уроєння про нижчість Заходу перед Сходом мало якінебудь вигляди та дійсно колиб цей Захід міг склонитись перед Сходом, обійшлосяби без скермування афективного чинника в цю сторону в ційже формі, але це не вистарчає,—треба шукати іншого способу. Уроєння про свою фактичну вищість зраціоналізується в формі „покумання“ себе з тимиж вищими народами, через зрівнання всіх і вся, а все в цім конгломераті народів признається собі передове місце. І так Москва, стає на переді „визволення“ пролетарів, скомунізування світу, морального його відродження (Толстой, Достоевський), як Індія на порозі відродження світу в імя „агімси“, до чого сподіється Ганді вжити британську націю, коли переконає її любовю...

Ясним є одже те стремління до „зрівнування“, зєднання масовізмом чи теоретичним заперечуванням всіляких вязів соціальної організації і стремління тим способом скинути ненависне тавро рабства. Є це наслідок амбіціональної урази з причини займання нижчого щабля в драбині цивілізаційній чи громадської організації та відчування, що існує і „тяжить“ вищий і найвищий щабель.

(д. б.)

Aleks. Janta-Pończyński, Wizyta u Eisensteina.— „Wiadomości Literackie“, № 495, стр. 3.